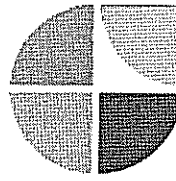

מכון שלם
טיפול ואבחון לילד ולמשפחה

(<https://shalem-ins.co.il>)

03-9642623

(tel:03-9642623)

חיפוש

תפריט

ניכור הורי – ד"ר מרדכי שרי

מדובר בתסמונת השנויה במחלוקת, לאו דווקא בגלל ספק בה כתסמונת נפשית קלינית, אלא בעיקר עקב השימוש, עד כדי "ניצול" שנעשה בתסמונת זו במאבקים בין הורים על משמורת ילדים.

רוב רובם של ההורים "המנוכרים" הינם גברים ורוב רובם של "המנוכרים" הינן נשים. בעולם המערבי ובכלל זה בישראל, ברוב המקרים המשמורן העיקרי לאחר גירושין הינה האם, והיא נמצאת במצב בו קיים קשר מתמיד עם הילד, והשפעה רבה עליו. יש הורים שאינם מסוגלים להחיל רגשות של שנאה, תסכול וזעם כלפי בן הזוג הפרוד, והילד הופך לשותף לרגשות אלו עם הזדהות מלאה עם ההורה המנוכר, וכן כלי להענשת בן הזוג הפרוד על ידי מניעת קשר הילד אתו.

הבעיות הקשות מחמירות כשהדיון בתסמונת עובר מהזירה הטיפולית לזירה המשפטית.

ואמנם לא מפליא שארגוני הורים-גברים מחד "קפצו" על אבחנה זו כמוצאי שלל רב, ומשתמשים בתסמונת זו תדיר במאבקי משמורת, ומאידך ארגוני נשים מערערים על עצם תקפותה של תסמונת זו.

תופעות יחסית קלות יותר של תסמיני ניכור הורי אנו רואים גם במקרים שבהם ההורים ממשיכים לחיות יחד, אך אחד ההורים החליט שבן זוגו אינו מתפקד היטב כהורה ביחס לאחד הילדים. בנסיבות אלה יש וההורה לוקח את הילד תחת חסותו הבלבדית, תוך "פיחות" מוחלט של סמכותו ואישיותו של ההורה השני. הילד "מאבד" רגשית את אחד ההורים ללא פרידה פיזית, אך מבחינה אמוציונלית הנזק כבד.

ככל שקיים מאבק קשה יותר בין ההורים תופעות הניכור מחמירות.

מחקרים רבים תומכים בכך שרוב האשמות השווא על ניצול מיני במשפחה קורים בקונטקסט של מאבקי גירושין ומשמורת, ולכן במקרים אלו יש צורך בהירות רבה כשבוחנים האשמות אלו.

יש חשיבות רבה לאבחון מוקדם ככל האפשר של תסמונת הניכור ההורי. כל עוד לא נוצר נתק מוחלט קיימת תקווה למיתון עצמת רגשותיו השליליים של הילד כלפי ההורה המנוכר. כשהמאבקים מגיעים לבית המשפט והשופט נוטל לעצמו תפקיד טיפולי התנהגותי, הסיכוי להצלחה הינו נמוך, ולעיתים הנזק לילד גדול הרבה יותר. למשל במקרים שבהם הוא מועבר, בניגוד מוחלט לרצונו, להורה המנוכר למרות שמצבו התפקודי והרגשי בבית ההורה המנוכר הוא יציב. לעיתים נוצרת דילמה של טובת ההורה המנוכר לעומת טובת הילד.

כפסיכיאטרית של הילד, לדעתי יש לנסות, ככל האפשר, לנהוג בדרך חופשית מדעות קדומות וערכים חברתיים, ולשקול באופן ענייני בראש וראשונה את טובת הילד, גם אם טובתו לעיתים פוגעת מאד בהורה המנוכר.

סירוב ילדים לקיים קשר עם אחד ההורים – תסמונת הניכור ההורי – נמנה על התופעות הקליניות הנמצאות על הגבול בין קליניקה לפוליטיקה. בשנים האחרונות זכתה התופעה, מעבר להתמודדות המקצועית, גם לתהודה חברתית חזקה בארצות הברית, אשר בעקבות החלטת בית המשפט העליון בישראל מיום 20 ליוני 2002 (רע"א 3009/02) נשמעת ומורגשת גם בארץ. ארגוני אבות אמצו את "תסמונת הניכור ההורי" בחום כאבחנה הנותנת לגיטימציה לסבל של אבות רבים המנותקים מילדיהם בעוד ארגוני נשים מתריסים נגד תסמונת הניכור ההורי, ורואים בה כלי המכוון באופן בלתי הוגן כלפי נשים בשל תהודה זאת, חשוב ביותר להפריד בין השיקולים המקצועיים לשיקולים החברתיים/פוליטיים. לפני החלטת בית המשפט, הנושא נדון בישיבת הוועדה לקידום מעמד הילד.

תגובת ילדים לגירושין אינה אחידה ומושפעת מגורמים כגון גיל הילד, מערכת היחסים בין ההורים בתקופה שלפני הגירושין, סיבת הגירושין, והתהליך עצמו. עם זאת, המחקר והניסיון הקליני מלמדים כי המשתנה המשמעותי ביותר בהתמודדות ילדים עם גירושין הוא מערכת היחסים בין ההורים לאחר הגירושין (ר' [2] 1990, Healy; [1] 1989, Johnston, et al.). ככל שההורים מצליחים לקיים ביניהם מערכת יחסים סבירה, ולתמוך האחד בהורות השני, כך גם מצב הילדים טוב יותר. כאשר אין עוינות ואין מאבק מתמשך בין ההורים, יכולים הילדים להמשיך ולפתח מערכת יחסים בריאה ומתאימה עם כל אחד מהם, ובכך למזער את הנזק הנפשי הנגרם להם מעצם הגירושין.

מחקרים מלמדים כי שהמשך קשר בריא עם שני ההורים לאחר הגירושין, ובמיוחד עם ההורה שאינו המשמורן, הינו ערובה לשלומם הנפשי של הילדים. לעומת זאת, מאבק מתמשך בין ההורים פוגע בשלומם הנפשי של הילדים, בכך שהוא חושף אותם למתחים, יוצר מצב בו הילדים חייבים

לצדד בהורה האחד נגד השני. (ר' [3] Hoffman, 1995 עמ' 4). מן הספרות עולה גם כי המשתנה הגורם המנבא הטוב ביותר להמשך הקשר בין ילדים להורה לא משמורן לאחר גירושין היה אופי הקשר שבין ההורים (Burke המצוטט ב- [4] Esposito).

תוצאות מחקרים העוסקים בהתמודדות ילדים לאחר גירושין אינן אחידות. מחקרים רבים (ר' [5] Munch, Woodward, & Darling, 1995) מצביעים על חשיבות המשך הקשר עם ההורה הלא משמורן לטובת הילד. לעומתם, יש המטילים ספק במסקנה זאת. אין להעריך את התמודדות הילדים רק על סמך תדירות הקשר עם ההורה המשמורן, ויש לבדוק גם את טיב הקשר. המחקר של Munch et al. הצביע על כך אבות שאינם ההורה המשמורן, עשויים להיות חשובים ופונקציונאליים לילדים, והם נתפסים על ידם כמקורות חשובים של תמיכה בתקופות לחץ.

רקע

הגדרה של גארדנר (1987) Parental Alienation Syndrome : "הפרעה המתרחשת בעקבות גירושין או פירוד, שבה הילד מפתח ניכור בוטה כלפי ההורה שאינו משמורן ומסרב ליצור עמו קשר"

גארדנר שם את הדגש על החיבור הפתולוגי הנוצר בין הילד הכועס להורה הפגוע. הילד משתתף במסע הכפשה נגד אחד מהוריו, וכאשר לתוכן ההכפשה אין יסוד במציאות. מצב זה נובע, לדעת גרדנר, משילוב של "שטיפת מוח" של אחד ההורים, בתוספת תרומה של הילד עצמו. הבנת תרומת הילד חשובה לגיבוש שיטת הטיפול. גרדנר מציין כי יש הורים העושים לילדיהם "שטיפת מוח", אולם אין זה הגורם לניתוק וניכור של הילד מההורה השני.

גרדנר מדגיש כי תסמונת הניכור ההורי היא למעשה סוג של התעללות רגשית בילדים, בכך שלא רק "תלונות" הילד נגד ההורה השני יכולות לגרום להרחקת הורה אוהב לכל החיים, אלא שהן יכולות גם לגרום להפרעה פסיכיאטרית אשר תלווה את הילד לכל ימי חייו. הורה המסית ילד כנגד ההורה השני, מתעלם באופן מוחלט מתפקידו של אותו הורה בגידול הילד, ובכך גורם לניתוק הקשר הפסיכולוגי שהיה יכול להועיל רבות לילד. אצל הורים כאלה, לדברי גרדנר, קיים ליקוי חמור במסוגלות ההורית, ליקוי שיש להביא בחשבון בקביעת המשמורת (בעניין זה ר' Gardner, 1982; Bricklin, 1995 [6]). ראוי לציין כי בהנחיות שניתנו למומחים בתיקי משמורת על ידי סגן הנשיא כבוד השופט (בדימוס) חיים פורת ואשר אומצו על ידי שופטים אחרים, נדרש המומחה להתייחס, בין היתר, ליכולת כל אחד מההורים לעודד את הילד לקשר עם ההורה השני.

אם התעללות פיזית או מינית יכולה להוות עילה להעברת ילד ממשמורתו של הורה אחד אל משנהו, גם התעללות נפשית צריכה להוות עילה לא פחות חזקה ומשמעותית.

המאפיינים העיקריים של התסמונת עפ"י גארדנר :

1. הילד המתנכר עסוק באופן כפייתי בביזוי ההורה המנוכר, והוא מפנה כלפיו ביקורת לא מציאותית או מגזמת.
2. ההורה המנכר משפיע על התפתחות השנאה של הילד כלפי ההורה המנוכר באמצעות גורמים מודעים, מודעים למחצה או לא מודעים.
3. בהשמצות הילד יש מידה מסוימת של זיוף, דבריו נשמעים כדקלום או כשחזור; הביטויים והפרזיולוגיה שלו אינם בשפתו הטבעית של הילד.
4. הילד מצדיק את התנכרותו באמצעות סיפורים על אירועים פעוטים וחסרי חשיבות. כאשר מיצגת השאלה כיצד באמת נפגע מן ההורה, הוא אינו יכול לספק תשובה עניינית.
5. ההורה המנכר תומך בסיפורים האלה ורואה בהם סיבה מוצדקת לשנאה ולהתנכרות.
6. התייחסות הילד להורה המנוכר חסרת אמביוולנטיות : ההורה המנוכר הוא כולו "רע", וההורה המנכר הוא כולו "טוב".
7. הילד אינו מגלה כל אמפאטיה או התחשבות ברגשותיו של ההורה המנוכר וגם לא צער ותחושת אשמה.
8. התפשטות העוינות לאחרים או למשפחה המורחבת של ההורה השני.

אי אפשר כיום לדון בתופעה הקלינית של תסמונת ניכור הורי מבלי להתייחס לסערה שגרדנר חולל, שלא חלפה גם לאחר מותו. בקרב חלק מאנשי המקצוע, הן אנשי בריאות הנפש והן אנשי משפט קיימת התנגדות קשה לדעות המקצועיות של גרדנר ואף כלפיו אישית (Kelly & Johnston, 2001; Bruch, 2001; [7]). לטענות אלו התייחס לא רק גרדנר עצמו (Gardner, 2002) [8], אלא גם אחרים (Warshak, 2003) [9].

בישראל נכתבו שני מאמרים בנושא הניכור ההורי, והם זכו לציטוט נרחב בפסקי דין רבים (ברגמן וויצטום, 1995 [10]: לויטה ואחרים, 1997 [11]) וכן גם מאמר המתייחס לנושא בהקשר של מרכיב הזמן בקבלת החלטות משפטיות בעניינים של ילדים (גוטליב, 2000).

נושא הניכור ההורי נדון בכנס שהתקיים לאחרונה באוניברסיטת תל אביב בו רוב הדוברים, וביניהם סגן הנשיא כב' השופט (בדימוס) חיים פורת הציגו את מושג הניכור ההורי ככלי יעיל לאבחון והבנה של דינאמיקה משפחתית לאחר גירושין. עם זאת, היו בין המשתתפים שהסתייגו מהמושג. עו"ד

תמר מורג, פעילה בתחום זכויות הילד, הביעה דעתה כי בשל ההבדלים בין מערכת המשפט האמריקאית והישראלית, לא ניתן להעתיק את מושג הניכור ההורי ממערכת אחת לשנייה וכי ניכור הורי כפי שהוא מוצא ביטוי במשנתו של גרדנר אינו נותן מספיק משקל לרצונותיו ודעותיו של הילד כמתחייב מאמנת האו"ם לזכויות הילד.

לעתים קרובות תהליך הגירושין לא רק שאיננו מביא לרגיעה במערכת היחסים בין ההורים, כי אם גורם להחמרתם. הורים המתפקדים בצורה אחראית ונורמטיבית בעבודתם ובמערכות יחסים אחרות, עלולים – בהקשר של גירושין – להגיע להתנהגות לא רציונאלית. הפגיעה הנרציסטית הקשה אשר ההורים חווים סביב הגירושין, עלולה לגרום להתנהגות עוינת כלפי בן הזוג, ולניסיון מודע או בלתי מודע לגייס את הילדים לצידו נגד ההורה השני. תופעה זו של גיוס הילדים לצד הורה אחד, היא במידה מסוימת טבעית וצפויה, ואפשר להבינה. כל הורה, במיוחד אם הוא חושב שהוא נאלץ לעזוב את הבית ואת הילדים, אובדן ופגיעה, והוא/היא מנסה למתן הרגשה זאת. על ידי קרוב הילדים אליו, מנסה ההורה לשמר, עד כמה שניתן, את המסגרת המשפחתית שהייתה לפני הגירושין. אין ספק כי כאשר הורה חש שהילדים מתייצבים לימינו, הדבר פועל למתן את רגשות האשם ואת תחושות התבוסה הקשורים לגירושין. עם זאת, במקרים קיצוניים, הקשר בין ההורה לבין הילד נבנה על חשבון הקשר בין הילד להורה השני.

תקפות ומהימנות

קלי וג'ונסטון (2001) ציינו את הבעייתיות בהמשגה הרפואית (כסינדרום) של מקרים מתחומים מובהקים של מדעי החברה וההתנהגות. תסמונת הניכור ההורי מקבלת תוקף אבחנתי משל עצמה [טאוטולוגי] כאשר ההפרעה וההסבר להתפתחותה מוגדרים באמצעות מושגים [אטיולוגיה של הורה מנכר וזיהוי ההורה הנמכר כסימפטום]. זוהי תפיסה או תיאוריה שאינה ברת הפרכה, ומשום כך גם לא מהימנה, שהרי כל הורה גרוש הנתקל בקושי לקים יחסים עם ילדיו עלול לטעון להסתה מצד ההורה המשמורן, מן הסתם במידה מסוימת של צדק. מאחר ולא נקבעו קריטריונים בני צפייה באשר לאבחנה [למשל, כמה אפיונים צריך כדי לקבוע את תופעת הניכור, באיזה גיל, באיזו תדירות, ולמשך איזו תקופה], הרי שהפרשנות נותרת פתוחה והיא מותנית בהתרשמותו הסובייקטיבית של המתבונן.

בתי המשפט

נושא העברת משמורת – בהקשר זה ראוי לציין את המאמר של Dunne & Hedrick (1994[12]) בו ניתחו המחברים 16 מקרים של תסמונת ניכור הורי. נמצא כי בשלושה מקרים בלבד העבירו בתי המשפט את המשמורת להורה אשר נגדו הסיתו, ובכל אחד ממקרים אלה פסקה ההתרחקות בין הילד לבין ההורה. לעומת זאת, ב-11 מתוך 13 המקרים האחרים, מטרה זאת לא הושגה על אף ניסיונות טיפוליים שונים, כולל מינוי אפוטרופוס לדין. דווח כי בשני מקרים המצב אף הוחמר.

עם זאת, ראוי להיזכר באזהרה של גרדנר כי רק במקרים החמורים ביותר יש לפעול להעברת המשמורת מהורה אחד לשני, וכי לפני שמתחילים בתוכנית טיפולית, פסיכולוגית או משפטית, צריכה להיות אבחנה טובה וברורה לגבי סוג תסמונת הניכור ההורי.

היבטים שונים של תסמונת הניכור ההורי

במאמר של [13] Cartwright (1993) נעשה ניסיון להרחיב את המושג של תסמונת הניכור ההורי ולראותה מהיבטים שונים. הוא מציין כי המצב של תסמונת ניכור הורי יכול להתרחש גם שלא בהקשר למאבק משמורת, אלא גם בשל מחלוקת בעניין פירוק שיתוף או מזונות ילדים. הוא סבור כי, בהנחה שהאינטנסיביות של המאבק הרגשי בין ההורים היא המולידה את תסמונת הניכור ההורי, כל דבר, קטן ככל שיהיה, יכול להביא למצב זה, גם אם לכאורה קיים חוסר פרופורציה בין האירוע לתגובה. כמו כן מדגיש Cartwright את חשיבות חלופי הזמן במקרים אלה. אם בדרך כלל נהוג לחשוב כי הזמן מרפא את הכול, הרי שבמקרים של תסמונת הניכור ההורי חלופי הזמן גורם להחמרת המצב ולא לשיפורו. הילד המוסת נגד ההורה שלו זקוק לזמן-איכות עם אותו הורה על מנת להמשיך ולתקן את הקשר שהיה לו איתו מאז לידתו. המשך קשר זה מהווה משקל-נגד לניסיונות ההורה המסית. הוא מציין כי שלא כבמקרים של התעללות פיזית בילדים, בהם הפרדה זמנית בין הילד להורה יכולה לגרום לשיפור מערכת היחסים, במקרים של תסמונת ניכור הורי, ככל שהילד מרוחק זמן רב יותר מן ההורה האחד, כך גם מצליח ניסיון ההורה השני להסית את הילד נגד ההורה הראשון. Cartwright מציין גם כי רמת הניכור של הילד, קשורה בצורה ישירה לזמן המוקדש לניסיונות הניכור. לפיכך, שכלל שהילד מבלה זמן רב יותר עם ההורה המנסה להסית אותו, כך הוא יהיה יותר מוסת, ומכאן כי במקרים הקיצוניים, יש מקום לשקול את הוצאת הילד ממשמורת אותו הורה.

באותו מאמר מודגש גם הצורך שבית המשפט יפעל בצורה מהירה ונמרצת בקבלת ההחלטות. באשר להשפעות ארוכות-טווח על ילדים עם תסמונת ניכור הורי, מציין Cartwright כי במקרים קיצוניים יכולה להיגרם לילד הפרעה נפשית קשה והפרעות בהתנהגות. הוא מוסיף ומציין כי עבור הילד, אובדן ההורה השני יכול להיות אף קשה יותר מאשר אובדן במות ההורה. כאשר הורה מת, הילד יכול להודות באובדן ולהתאבל, מה שאין הוא יכול לעשות במקרים של תסמונת הניכור ההורי. כמו כן, ההורה נגדו הילד הוסת, חש תחושת אובדן קשה וממשיך להיות מודאג לגורל הילד אף שאין לאל ידו לפעול ולסייע בידו.

[14] Lund (1995) התייחסה לתסמונת הניכור ההורי מנקודת מבט המטפלת. היא מציינת את חשיבות עבודתו של גרדנר, אולם היא מרחיבה את היריעה וטוענת כי במקרים רבים קיימת רתיעה אצל ילדים להיפגש עם אחד ההורים (בדרך כלל האב), עם זאת מקרים כאלו אינם מגיעים תמיד לדרגות החומרה אותן מתאר גרדנר. Lund טוענת כי מנקודת מבט מערכתית, במקום להאשים הורה אחד, יש לקחת בחשבון כי ייתכן והבעיה נוצרה בתוך מערכת יחסים קשה ומחלוקת בין ההורים, והפסיכופתולוגיה אינה מוגבלת רק לאחד מהם. Lund מדגישה כי התערבות מוקדמת, בתהליך של משא ומתן וגישור בין ההורים היריבים, עשויה למנוע את התהוות תסמונת הניכור ההורי. כמו כן, היא הדגישה את חשיבות מימד הזמן בטיפול בבעיות של תסמונת ניכור הורי,

וציינה כי ברגע שנפסק הקשר בין ילד להורה, הילד יכול לפתח תגובה פובית כלפי אותו הורה וזה ללא "סיוע" ההורה המסית. היא מציינת כי פוביות מתחזקות על ידי ההימנעות, וכי הטיפול הטוב ביותר בתגובות פוביות (כגון במקרה של נפילה מסוס או הלם קרב) היא להחזיר את האדם למצב ממנו הוא מפחד, בהקדם האפשרי. בסוף המאמר, מציינת Lund כי אין מחקרים בהם נבדקה הצלחת התערבויות משפטיות או טיפוליות במקרי תסמונת ניכור הורי, עם זאת, מדיווחי מטפלים בשטח עולה כי אין פתרונות קסם. היא מציינת כי, "לעתים חולף זמן רב עד שילדים מוכנים לוותר על היחס הדוחה כלפי אותו הורה". "הטרגדיה הגדולה ביותר היא כי לעתים ההורה הדחוי מאבד סבלנות ומרים ידיים לפני שהשינוי מתחולל."

[16], [15] (1997) Rand סיקרה במאמריה את נושא תסמונת הניכור ההורי. היא הגיעה למסקנה כי מאז שגרדנר העלה את המושג בשנת 1985, הוא זכה לתשומת לב רבה בספרות המקצועית. כמו כן, לדעתה, יש להבחין בין תסמונת ניכור הורי, שהוא יחידה נפרדת ומוגדרת, לבין מקרים "רגילים" של גירושין המאופיינים ברמת יריבות גבוהה. Rand, מציינת כי "תסמונת הניכור ההורי היא הרסנית עבור הילדים והמשפחות, וייתכן ותוצאותיו הן בלתי הפיכות."

במאמר שני מתמקדת Rand בנושאים אחרים הקשורים לתסמונת הניכור ההורי. היא מתארת מקרה בו שופט חייב אם בקנס של 1 דולר לכל דקה שהילד יאחר לפגישה עם אביו. כאשר סנקציה קלה זאת לא גרמה לאם לשתף פעולה, נגזר עליה מאסר. במקרה אחר, שופט זה פסק כי על האם לקחת על הילד לטיפול, וכאשר לא עשתה זאת, הוא הציע לה שלוש אופציות: (1) לקחת את הילד לטיפול, (2) מאסר של יום אחד על כל ביקור אליו הילד לא הגיע או, (3) העברת המשמורת לאב. לאחר שקילת האופציות, האם החליטה להביא את הילד לטיפול.

במאמר של [17] (1979) Greif דווח כי אבות, אשר אין ילדיהם נמצאים במשמורתם, ואשר המגע עם ילדיהם מוגבל בזמן, חווים חרדה, דיכאון ומחלות הקשורות ללחץ. כמו כן אבות אלו חשים בהפחתה משמעותית ביכולתם להשפיע על מרכיבים בהתפתחות ילדיהם. לפי מחקר זה, תפיסות מסוג זה יכולות לגרום להורה להירתע מקשר עם הילד. אמנם יש מקרים, בהם לאחר גירושין, אבות אשר הילדים לא נמצאים במשמורתם, מגבילים או מנתקים את הקשר עם ילדיהם, אך אין זה כך בכל המקרים. אדרבה, בבדיקה של רוזנטל המובא במאמר של [18] (1994) Wall נמסר כי תדירות הקשר בין ילדים לאבות לא משמורנים, ואיכותו, עשוי אף להשתפר לאחר הגירושין. במחקר אחר של [19] (1992) Wall נמצא כי אבות שומרים על קשר תדיר יותר עם ילדיהם, כאשר רמת העוינות בין ההורים הינה נמוכה או אפילו לא קיימת, וכי בתפיסתם של האבות, הקשר שלהם עם הילדים הינו חיובי יותר.

(1994) Wall מצביע על מספר נקודות חשובות הקשורות לקביעת משמורת וזאת מנקודת המבט של הגישה המשפחתית – מערכתית. לדבריו, לאחר הגירושין יש לשמר את ההמשכיות של המשפחה והתפקידים של החברים בה. כמו כן, למרות שחל שינוי במבנה המשפחה, אין זה משנה את קיומה של המשפחה או את חשיבותה.

הוא גם מביא את הדיווח של ה- Group for Advancement of Psychiatry משנת 1980 בו צוין כי ילדים, אשר לא מתאפשר להם המשך קשר פעיל עם הורים לאחר גירושין, נוטים להזדקק לפנטזיות ולעשות אידיאליזציה של מערכת היחסים על מנת להמשיך לחוות המשך קשר עם אותם

אירועים מרוחקים. האפשרות לשמירת הקשר עם שני ההורים, מאפשרת לילדים להגיע למאזן בין התכנים החיוביים והשליליים של שני ההורים, ובכך למזער את האידיאליזציה או ההכפשה המוחלטת של מי מבין ההורים.

תסמונת הניכור ההורי בפסיקה הישראלית

תסמונת הניכור ההורי זוכה להכרה רחבה בפסיקה הישראלית. אציין מספר דוגמאות לכך.

בתמ"ש 12870/97 (חיפה) דחה בית המשפט את הגנתו של אב נגד תביעה להגדלת מזונות, בה טען כי כיוון שבנו בן ה-15 אינו מקיים איתו קשר, אינו חייב להגדיל את דמי מזונותיו. בית המשפט סירב לקשור תשלום מזונות בקיום הסדרי ראייה, אולם תוך התייחסות לעבודתו של גרדנר הדגיש בית המשפט את אחריות ההורים לקיום הסדרי הראיה של הילדים.

במקרה מרגש ומתקשר מאוד של שתי בנות אשר נחטפו על ידי אמן היהודייה מאביהן הקתולי, הורה בית המשפט על החזרתן לאיטליה. בדחיית ערעורה של האם, אמר בית המשפט המחוזי בתל אביב (ע"א 5062/97):

"אכן, ידוע הן מן הספרות בארץ ובחו"ל, והן מן הפסיקה כי מצב של חטיפה גורר מעצם מעשה החטיפה, מצב של שטיפת מח, משום שילדים קטנים אינם יכולים לשרוד ללא מבוגר לצידם ואין הם עושים ביקורת מוסרית ומפעילים שיקול דעת בוגר אודות אותו האדם הבוגר שבחברתו הן נמצאות. נוהגים להשוות בספרות מצב של חטיפה למצב של שבי, וכפי שנוצרת תלות בין שבוי לשובה כך נוצרת תלות בין הילדים להורה החוטף. יתר על כן, נוצרת תסמונת של התנכרות להורה ממנו נחטפו" (ר' מאמרם של ד"ר ברגמן וד"ר ויצטום: חטיפת ילד בידי הורה והתסמונת של התנכרות להורה, שפורסם בכתב העת "שיחות" כרך ט' חוברת 2, במארס 1995 בעמ' 115).

בע"א 245/87 קיבל בית המשפט את ערעורה של אם על פסק דין של בית המשפט המחוזי אשר הורה לשקול העברת ילדה ממשמורתה אל האב או למסגרת אומנה, בשל התעלמות האם מהחלטת בית המשפט שהורה על קיום הסדרי ראייה בין הבת לאב. אמנם בית המשפט קיבל את חוות דעתו של מומחה שסבר כי מעבר כזה יפגע בילדה, אולם בית המשפט גם סמך את ידיו על הגישה האומרת כי הורים הגורמים להתנכרות מסכנים את שלום ילדיהם, וכי עקרונית העברת משמורת יכולה להיות פתרון למצב כזה. על אף קבלת הערעור, הציע בית המשפט העליון לאב לשקול פתיחת הליך של בזיון בית המשפט נגד האם, והציע לבית המשפט המחוזי לשקול עונש מאסר לאם, כדרך לאכיפת החלטת הסדרי הראייה.

ברוח דברים אלו קבע בית המשפט לענייני משפחה (תמ"ש 89790/00) כי אם המונעת מן האב את ביקור ילדיו, תשלם \$300 על כל הפרה של ההחלטה בדבר הסדרי הראיה.

ברע"א 3009/02 נדרש בית המשפט לערעורה של גרושה, אם לשני ילדים, אשר על פי החלטת בית הדין הרבני היו אמורים לעבור למשמורת אביהם. ביצוע החלטת בין הדין עוכב כדי לאפשר הגשת ערעור. אולם בינתיים פנתה פקידת הסעד לחוק הנוער לבית המשפט לנוער בבקשה להוציא את שני הילדים למרכז אבחון, בשל חשש כי עקב מאבק ההורים, יסבלו הילדים מהתעללות רגשית. בית המשפט לנוער דחה את הבקשה, אולם היא התקבלה בערעור בבית המשפט המחוזי. על החלטה זו הוגשה בקשה לערעור לבית המשפט העליון. בהחלטתו סקר בית המשפט בקצרה את הספרות על תסמונת הניכור ההורי, והוסיף כי שנים מספר קודם לכן, הטיחה האם טענות שווא נגד האב על התעללות מינית. המומחה שמונה על ידי בית המשפט, קבע כי הילדים סובלים מניכור הורי בדרגה קשה, ועל כן, ובהעדר חלופה טובה יותר, יש להעבירם למקום ניטרלי בו יוכלו לקבל טיפול מתאים. בדעת הרוב נקבע כי יש צורך בהוצאת הילדים למסגרת ניטרלית, אם כי רק לחודש ולא לשניים כפי שבקשה פקידת הסעד. בקשת האם לדיון נוסף נדחתה. פסק הדין לא הגיע לביצוע בשל המשך ההליכים בבית המשפט לנוער, ומינוי אפוטרופוס לדין לילדים. האפוטרופוס סלל את הדרך לחידוש הקשר בין הילדים לבין האב. ממקרה זה ניתן ללמוד כי בית המשפט רואה בתסמונת הניכור נושא העלול להוות עילה להתערבות בית המשפט במסגרת חוק הנוער.

בתי המשפט התייחסו לנושא הניכור ההורי גם בהקשר חוק אמנת האג. כך בתמ"ש 41/97 אומר בית המשפט:

"מצב זה ידוע בספרות וקשור כמעט בכל תיק חטיפה... רוב הדיונים בתיק של בית המשפט קמא התנהלו סביב סירובה של האם לאפשר לאב לפגוש את הילדה והמניפולציות שנעשו כדי למנוע את המפגשים והמאמצים הרבים שצריך היה לעשות כדי שיקוימו מפגשים, למרות ששום סכנה לא צפויה לילדה מאביה והיא, כאמור, אינה פוחדת מאביה אלא מדקלמת את הפחד מפני אמה (המומחים עמדו על כך שהילדה מדקלמת מה שהיא מרגישה שהאם מצפה ממנה לדקלם, וזוהי אחת התופעות היותר אופייניות בתהליך של ניכור הורים כתוצאה מהשפעת אחד מההורים)..."

ובהמשך:

"העברה דרסטית ומידית תוך הרחקה באופן זמני של הילד ש"מוחו נשטף" מן ההורה שגרם לו שטיפת מוח שכזאת, נשמעת אולי קיצונית אולם היא יעילה, ניתנת לביצוע ופותרת הרבה בעיות. אין ספק שהילדה במצב ניזוק במצבה כיום, הן כתוצאה מהחטיפה והן כתוצאה מהניכור כלפי האב..."

גם בע"א 1167/99 ובע"א 1168/99 עמד בית המשפט המחוזי בתל אביב על הנזק שנגרם לילדים על ידי ניכור הורי.

תסמונת הניכור ההורי מוזכרת גם בהקשר של מקרי הגירה בתמ"ש 89790/00 (תל אביב) ובתמ"ש 47/96 (אשדוד).

הדינאמיקה של תסמונת הניכור ההורי

כבמצבים אחרים שאנו רואים בקליניקה, כל מקרה של תסמונת ניכור הורי שונה, אך לכולם צדדים שווים. הבנת הדינאמיקה של התסמונת יכולה לעזור להבנת הנזק שעלול להיגרם לילדים.

תסמונת הניכור ההורי יכולה להיווצר בנסיבות שונות:

תסמונת הניכור ההורי אינה מופיעה כאשר ההורים מצליחים להיפרד או להתגרש בדרך שקטה וללא מאבק משפטי. לא בכל מקרה כזה נשמר קשר טוב בין הילדים לשני ההורים, אולם גם לא מתפתחת עוינות קשה ודחייה מוחלטת. מכאן שתנאי מוקדם להתפתחות התסמונת הוא מאבק בין ההורים. מאבקים אלו מתרחשים, בדרך כלל, על רקע העניין שיש לאחד ההורים בסיום מערכת היחסים, ואילו ההורה השני אינו רוצה בכך. ייתכנו מקרים בהם הורה אחד חש נפגע קשות על ידי השני, כגון במקרה בו התברר לאישה שבעלה בגד בה, או כי הוא הומוסקסואל. כמו כן, יכולה תסמונת ניכור הורי להתפתח כאשר הורה אחד מבקש לנתק כל קשר עם ההורה השני, מעבר להפרדת המגורים והגירושין. דינאמיקה זו רואים גם במקרי חטיפה מסוימים.

בספרות המקצועית נכתב רבות על הקלות היחסית בה ניתן לשכנע ואף להשתיל רעיונות בראשי ילדים, ובמיוחד בצעירים [20]. אי לכך, כאשר מדברים עם ילדים הנתונים במצבים שיש בהם חשש להתפתחות תסמונת ניכור הורי, צריך לשקול את האפשרות כי הילדים הונחו על ידי הורה.

תסמונת ניכור הורי מתפתחת לעיתים קרובות כאשר הדברים שהילד שומע מההורה האחד, או שהוא רואה בסביבתו, עולים בקנה אחד עם הדברים אותם הוא חש. מטבע הדברים, ילד להורים גרושים מרגיש פגוע, נטוש וכועס. במיוחד כאשר הורה אחד מתנגד לגירושין, קל לילד להזדהות עם אותו הורה הרואה את עצמו נפגע. במקרה כזה, ייתכן והניכור של הילד מהורה אחד קשור לכעס האמיתי של הילד על ההורה שרוצה בפירוק המשפחה או שנהג בצורה אשר לא הייתה טובה לו עצמו (לילד). אולם כאשר ביטויי הכעס של הילד וביטויי שפתו, תואמים או משקפים את אלו של ההורה, יש לחשוש כי מדובר במקרה של תסמונת ניכור הורי.

כאשר יש חוסר איזון משמעותי בכוחות של שני ההורים, ואחד מהם פועל בצורה כוחנית בולטת, קל יותר לילד להיות בצד אותו הורה, על מנת שלא להגיע לידי עימות אתו. בכך מאמץ הילד את עמדת ההורה הכוחני באופן בלתי מבוקר.

ייתכן ויש גם גורמים משפחתיים וגורמי אישיות המכשירים את השטח לתסמונת ניכור הורי [21].

הנזק הנגרם לילדים עקב תסמונת ניכור הורי מתבטא במספר מישורים: במישור הקשר עם ההורה נגדו הוא מוסת, בקשר עם ההורה המסית, ובהתפתחות הרגשית והקוגניטיבית של הילד עצמו.

הנזקים הנגרמים לילדים עצמם הם:

1. הילד לומד דרכי חשיבה לא בריאות ולפעמים מעוותות, כגון "חשיבה שחור לבן" או כוללנית מאוד. במקרים קיצוניים יותר, גם בוחן המציאות של הילד נפגע. אמנם דרכי חשיבה אלה מוגבלות למתייחס לקשר עם אותו הורה, אך יש סיכון כי הן תתפשטנה לתחומים אחרים.
2. בהתנהגותו מגלה הילד חוסר אמפטיה לזולת – חוסר יכולת לראות ולהבין את העובר על הזולת. צורת ההתייחסות זאת גובלת לעתים באכזריות. קהות רגשות זאת מפריעה להתפתחות הרגשית של הילד.
3. הילד מפתח הערכה מופרזת של היכולות והכוח שלו, ולעתים מפגין התנהגות כוחנית. הוא מקבל חיזוקים מההורה המסית ולפעמים גם מגורמים אחרים. צורת ההתייחסות למבוגרים אחרים יכולה גם להיות מחוצפת, שוב תוך ברכה סמויה של ההורים.
4. נוצר טשטוש גבולות בין הילד לבין ההורה האהוב מחד, ובינו לבין ההורה השנא מאידך. עם ההורה המסית נוצרת מערכת יחסים קרובה מדי ואילו עם ההורה השני מערכת יחסים מנותקת מדי.
5. תסמונת ניכור הורי מונעת מילד אפשרות ליהנות משני ההורים. הצורך בשני הורים אינו פוחת לאחר הגירושין, וייתכן כי הצורך אף מתגבר.
6. עבור ילדים רבים, גירושי ההורים מהווים אחד הדברים המשמעותיים ביותר בחייהם. האירוע הוא טראומתי גם עבור ילדים, לפחות בטווח הקרוב, אם כי ברוב המקרים, הכוחות הטבעיים של ילדים יחד עם תמיכת הסביבה, מאפשרים להם להתגבר על הקשיים ולחזור לתפקוד נורמטיבי. תסמונת ניכור הורי אינה מאפשרת לילד לעבור את התהליך הנורמטיבי של התגברות, ולמעשה מנציחה את ההיתקעות בתהליך.
7. תסמונת הניכור ההורי גורמת להנצחת והחרפת הטראומה הקשורה בגירושין. היא אינה מאפשרת לילדים לעשות סדר בחיים החדשים, ולקבל את הטוב הטמון בכל אחד מההורים. התסמונת גורמת לחיבור הילד להורה המסית בצורה שאינה בריאה, ואינה מאפשרת לילד חשיבה עצמאית בנושא.
8. ההורה המסית יוצר "גולם" אשר ביום מהימים ייתכן ויקום על יוצרו. הקשר בין ההורה לבין הילד נבנה במידה רבה סביב הדחייה של ההורה השני. הילד חייב להיזהר שלא להגיד או לעשות דברים אשר יוכלו להתפרש כתמיכה בהורה השני או כאהדה לו. מצב זה יכול להוליד

דינאמיקה של הסתרות ואפילו שקרים על הקשר בין הילד להורה השני, אף אל מעבר למצבים הקשורים לגירושין. ביום מהימים, יהיה הילד מסוגל לבחון את הדברים בצורה אובייקטיבית יותר, וייתכן כי אז תהיה התנכרות דווקא מן ההורה המסית.

9. האובדן אותו חווים ילדים כתוצאה מגירושין הנו רב פנים. מעבר לאובדן המסגרת המשפחתית, מאבד הילד גם את הקשר עם אחד ההורים על כל המשתמע מכך. הרתיעה והשנאה מתפשטים גם לקרובי המשפחה של אותו הורה, וגם הם נפסלים. יוצא כי הילד המוסת מאבד גם את הקשר שלו עם סבים, דודים, בני דודים ואנשים אחרים שהיו להם קשרים עם ההורה נגדו הוסת הילד.

10. במקרים בהם ילד אחד מתוך המשפחה סובל מתסמונת ניכור הורי, עלול להיווצר מצב בו מתפתח פער בין הילדים ואף עוינות במערכת היחסים ביניהם, על רקע המתח שבין ההורים. במקרים כאלה, ניתן לראות לפעמים שמסכת העוינות של ההורים משתקפת בצורה טראגית במערכת היחסים שבין הילדים.

11. העוינות והעימות הקשורים בתסמונת ניכור הורי גולשים בקלות ממישור היחסים בין הורה לילד, ומזהמים זירות אחרות. כך למשל, ילדים מוסתים מגיבים בחשדנות ואף בעוינות, לא רק כלפי אחד ההורים אלא גם לאנשים אחרים, אשר לדעתם תומכים בעמדה של אותו הורה. פסיכולוגים, פקידי סעד ושופטים נתפסים כמזוהים עם אחד ההורים ובשל כך נפסלים באופן אוטומטי על ידי הילדים. נוצר דפוס חשיבה של "או שאתה אתנו או שאתה נגדנו".

12. המאבק אינו נרגע, לילדים אלה אין מנוח. ברוב המקרים הם מעורבים מדי במאבק בין ההורים. הם חשופים למידע, כגון פרוטוקולים של בתי המשפט או שיחות עם עורכי דין, הפוגעים בהם, והעיסוק בנושאים אלה פוגע ביכולתם לעסוק בעניינים המתאימים לגילם.

13. ילדים רבים הסובלים מתסמונת ניכור הורי והמתנכרים להורה אחד תוך עידוד מצד ההורה השני, מוצגים כביכול כעצמאיים, ומפעילים שיקול דעת ורצון חופשי. אכן טענה שאין זה אלא רצון הילד ויש לכבדו, רווחת מאוד, ונוגעת גם בנושא זכויות הילד. עם זאת, במקרים רבים מוכח שלא רק שאין הילד מפעיל את שיקול דעתו, או מביע את רצונו, אלא שהוא שבוי פסיכולוגי של הורה אחד, ונאלץ לדקלם את אשר נאמר לו ללא כל קשר או התחשבות ברצונו. הורים מנכרים מתקשים לעשות את ההפרדה החשובה בין הרצונות והצרכים שלהם לאלו של הילדים. הם מתקשים לראות את ילדיהם כבעלי אמונות ודעות השונים מאלו שלהם, לפחות בתחום המצומצם של קשר עם הורה השני.

14. ייתכן ואובדן ההורה כחלק מתסמונת הניכור ההורי קשה יותר ממות. כאשר הורה מת, אפשר להתאבל עליו, ניתן לזכור לא רק את הדברים הרעים כי אם גם את הדברים הטובים. על אף שההורה אינו נמצא פיזית בחיי הילד, דמותו וזכרו נשארים חרותים בצורה חיובית בזיכרון ובתודעת הילד. כאשר הורה אחד נפטר, הילד נעזר בהורה השני המאפשר לו לדבר על האובדן, ואפשרות זאת עוזרת לילד לעבד את האובדן, ולהמשיך את חייו. כל זה אינו קורה במקרה של

תסמונת ניכור הורי, במהלכה הילד מאבד הורה ללא יכולת להתאבל עליו וללא אפשרות לעצב לעצמו זיכרון שקול ומציאותי של ההורה. הילד גם נאלץ לזוותר על כל זיכרון טוב שיש לו, ואף להביע שביעות רצון מכך שההורה כבר אינו חלק מחייו.

15. ייתכן וההורה ממנו מתנכר הילד יסרב לשלם את דמי המזונות, מהלך אשר בהחלט עלול להשפיע באופן שלילי על המצב הכלכלי של הילד.

16. ילד הנמצא במצב בו הוא נאלץ לבחור בין שני ההורים, והוא מודע לעובדה כי בחירה זו תגרום צער לאחד ההורים, עלול לחוות תחושות קשות של אשמה. במקרי גירושין "רגילים" ילדים רבים חשים מידה מסוימת של אשמה, אם בשל מחשבה שהם גרמו או לא מנעו את הגירושין, ואם בשל הרגשה כי הם צריכים לטפל בהורים ולגרום להם להיות שמחים או לפחות לא עצובים. תחושת אלו עלולות להופיע ביתר שאת במקרים של תסמונת ניכור הורי.

17. ההורה המסית איננו מסוגל לעזור לילד להגיע לראיה שקולה ואינטגרטיבית של המשפחה לאחר גירושין. אותו הורה איננו יכול לעזור לילד לגייס את הכוחות שיאפשרו לו להתגבר על הטרומה של הגירושין. תסמונת הניכור ההורי רק מנציחה את הטרומה מבלי שמתאפשרת התקדמות הילד בחיים.

זיהוי מוקדם של תסמונת הניכור ההורי

תסמונת הניכור ההורי הינה תופעה קשה לטיפול הן במישור הקליני והן במישור המשפטי. משפחות בהן קיימת התופעה ידועות כמשפחות שפתרון בעיותיהן הוא הקשה ביותר, ותיקים אלו גוזלים זמן רב ויקר של כל המערכות. אי לכך, יש ליחס חשיבות רבה לזיהוי מוקדם של התופעה כדי שהן המערכת המשפטית והן המערכת הפסיכולוגית תוכלנה להקדים רפואה למכה. בחלק מן המקרים ניתן לזהות מבעוד מועד סימנים אשר ייתכן ויובילו לתסמונת ניכור הורי:

השמצה – אמנם רוב תהליכי הגירושין מלווים בטענות הדדיות קשות וכעסים, חוסר יכולתו של הורה אחד לראות את משנהו בצורה שקולה ועניינית עלול להשפיע על יכולתו לעודד את הילדים לראות אותו הורה בצורה חיובית. חוסר יכולת להפריד בין הזוגיות להורות, וחוסר יכולת לראות דברים חיוביים בהורות של ההורה השני צריכים לעורר דאגה כי מצב של ניכור הורי עלול להתפתח.

תכנים אובססיביים – מאבקי משמורת משתלטים לעיתים על כל חיי אנשים. עם זאת, כאשר הורה נשאב באופן בולט לתוך תהליך, כאשר אין הוא מצליח לשמר לעצמו תחומים בחיים הנקיים ממאבק, וכאשר הם מערבים את הילדים יתר על המידה, מתעורר סיכון לניכור הורי.

תהליך גירושין בלתי פתיר – כאשר תהליך הגירושין הופך למבצע רווי מתח, קיימת סכנה שהילדים יגוררו לתוך התהליך, ייחשפו למסרים מבלבלים, ולבסוף ימצאו את עצמם במצב בו על מנת לזכות בקבלה של הורה אחד, הם נאלצים להתרחק מן ההורה השני.

האשמה – הורה אשר נוטה לראות את כל האשמה אצל משנהו, ללא יכולת לראות את תרומתו לכשל היחסים. אין ספק כי תמיד יש נטייה להאשים את הזולת בכישלון, אולם הורה החושף ילד להאשמות בצורה מופרזת, עלול לטעת בילד צורת חשיבה דיכוטומית ובלתי מציאותית. ילד העושה אידיאליזציה של הורה אחד ודמוניזציה של השני, נמצא בסכנת פיתוח תסמונת ניכור הורי.

אמירות ומחשבות לא מתאימות לגיל – כאשר ילדים מדברים על דברים שאינם שייכים לעולמם הרגיל, כשל עורכי דין ודיוני בית משפט, וכאשר הם משתמשים במינוחים שאינם מתאימים לגילם, יש חשש כי הורה אחד, או שני ההורים, חושפים את הילד לחומר שאינו מתאים לילד. כאשר ילד מדקלם את דברי אחד ההורים, במיוחד כאשר הדברים אינם מתאימים לגיל הילד, או כאשר אין הוא מבין את שהוא אומר, יש חשש כי אחד ההורים פועל להסיתו נגד השני.

סיכום

תסמונת ניכור הורי היא עיוות של מערכת יחסים נורמאלית בין הורים לילדים. עוצמת הרתיעה והכעסים, וביטויי השנאה, עולים עשרות מונים על שאנו רואים במקרי התעללות פיזית ומינית. בתיקי נוער ואימוץ בהם היו פגיעות קשות וברורות בילדים, אין נתקלים באותה רמה של טינה ודחייה של ילדים את הוריהם.

התופעה של תסמונת ניכור הורי צורמת במיוחד לנוכח העובדה, כי ברוב המקרים עד לשעה לפני הפירוד, שני ההורים היו בתזקת הורים סבירים, ולילד היה קשר טוב עם כל אחד מהם. תהליך הפירוד גרם לניכור הילד מאחד מההורים. העובדה שבמקרים רבים דווקא ההורה המסית הוא זה שאינו רוצה בגירושין, מעידה כי אותו הורה לא ראה דופי של ממש בהורה השני.

הילדים הסובלים מתסמונת ניכור הורי משכתבים לעצמם את ההיסטוריה. הם משמיטים כל זיכרון טוב, ומייחסים כוונות רעות גם לדברים הטובים. ראייה שלילית זו של הילדים איננה מתעדנת גם לנוכח הוכחות כצילומים וסרטי וידאו, המעידים על זמנים טובים יותר. כאשר מציגים בפניהם את העובדות, הם נאלצים להסביר למה הדברים אינם באמת כפי שהם נראים.

עם זאת, חשוב לציין כי לא כל מקרה של הסתה או שטיפת מוח גורם בהכרח לניכור הורי. אמנם לעתים ההסתה של הורה אחד עולה בקנה אחד עם דברים אותם חווה או חושב הילד עצמו, גם אם דברים אלה אינם מוצדקים או אינם מדויקים. עם זאת, כאשר מערכת היחסים בין הילד לבין ההורה נגדו מסיתים הינה טובה ובריאה, וכאשר הילד חזק בנפשו, ייתכן כי גם אם ההסתה תכניס את הילד למצוקה מסוימת, היא לא תגרום לניכור.

א. ק. 58
58

ראוי להדגיש כי לא בכל מקרה בו ילד מסרב לקיים קשר עם הורה, קיימים כל מרכיבי תסמונת הניכור ההורי. יש מקרים בהם אופן ההתנהלות של ההורה הוא הגורם העיקרי לסירובם של ילדים לקיים קשר עם הורה, ולא הסתה של ההורה השני. אין זה אומר כי במקרים אלה יש להשלים עם ניתוק בין הורים לילדים, אלא שיש לכוון את המאמצים הטיפוליים לכיוון הנכון.

כל העוסק במשפחות בשלבי גירושין, מודע לעובדה כי מקרי ניכור הורי הם בין המקרים הקשים ביותר. אין ספק כי יש להמשיך במחקר כדי לזהות את דרכי הטיפול היעילות ביותר, ולפעול להידוק הקשר בין הקהילה הטיפולית לקהילה המשפטית, על מנת להגיע לתיאום ולשיתוף פעולה טוב יותר. יש להצטער כי הוויכוח הציבורי המתעורר רק מסיט את תשומת הלב מההשפעות הקשות של תסמונת ניכור הורי על ילדים, ומן הצורך לעצב דרכי טיפול יעילות יותר. עם זאת יש לראות את "המהומה" שנושא זה מעורר בציבור, כהשתקפות הרגשות הסוערים והדינאמיקה המורכבת, המאפיינים משפחות רבות הנמצאות בהליכי גירושין. אם תופעות תסמונת הניכור ההורי אינן מטופלות בשלבים הראשונים, ייתכן ויידרשו שנים רבות לאיחוי הקרעים שיווצרו, ולעתים תוצאות של ניכור ההורי, הן על הילדים והן על ההורה הדחוי, עלולות להיות בלתי הפיכות. בשל מורכבות התופעה, ניתן להגיע לאבחנה מדויקת רק באמצעות אבחון כולל ומקיף לכל בני המשפחה.

ניכור הורי למול סרבנות קשר – לויטה ועציון

אנשי מקצוע רבים מתחום בריאות הנפש ומתחום המשפט נוהגים להשתמש במושגים סינדרום ההתנכרות להורה וסרבנות קשר ללא הבחנה. טענתנו היא, ששני המושגים הללו דומים אך אינם מבטאים תופעות זהות. אשר על כן, ננסה, במסמך זה, להגדיר תופעות אלו בצורה מובדלת. ההבחנה בין שני המושגים תאפשר לגזור הערכות טיפוליות וגם משפטיות מתאימות.

סינדרום ההתנכרות להורה וסרבנות קשר הם כאמור, מושגים המתארים התנגדות לקשר על רקע גירושין. התנגדות לקשר עשויה להיות שלב בתהליך ההסתגלות של הילד למצב החדש של גירושין הוריו. בחלק גדול מהמקרים ההתנגדות לקשר מהווה חלק מתהליך ההסתגלות של הילד לתנאי חייו החדשים ובדרך כלל היא נעלמת בהדרגה גם ללא התערבות.

גירושין עתירי קונפליקט – במפגש שלנו עם מצבי גירושין עתירי קונפליקט מתבקשת הבנה שהקונפליקט מופעל בשיתוף פעולה לא מודע בין שני בני הזוג. קונפליקט הגירושין החריף הוא אחד ממנגנוני ההגנה במצב של עולם פנימי מבוהל ומבולבל, חרדה גבוהה ומלחמת הישרדות אישית. כאשר מדובר באנשים המתאפיינים בחוסר מיומנות בעמידה במצבי עמימות ואמבילנציה ובחוסר מיומנות בפתרון מצבי קונפליקט ואי הסכמה, יש סיכוי שבמצב כזה יתפתחו תחושות בדידות, פחד מהתוקפנות של עצמם, תחושת סכנה, חוסר איזון, חוסר אונים, חוסר שליטה וצורך להחזיר את האיזון והשליטה. חוויות אלו יוצרות תהליכי פיצול והשלכה בהם כל הרע מושלך על בן הזוג וכל מי שלא תומך הופך לאויב מסוכן.

זוגות המעורבים במריבות כרוניות סביב הגירושין אינם סומכים זה על זה, הם מפוחדים וכועסים, משליכים אשמה על בן הזוג לשעבר, מסרבים לשתף פעולה ולתקשר, מאשימים זה את זה בהתעללות, ומחבלים בהורות אחד של השני. כל אחד מבני הזוג זקוק להכחשת חסרונותיו האישיים ותרומותיו לפירוק הנישואין, מכיוון שמודעות זו עלולה להחנות כמשפילה ומכאיבה באופן בלתי נסבל. ההכחשה משמשת כמנגנון הגנה מתוך מאמץ להתמודד עם רגשות מוחצים של אבל ופגיעות. במקום לעבור את התהליך ההדרגתי והכואב הטמון בהשלמה עם הגירושין, בן הזוג משליך את הרגשות הבלתי נסבלים ואת האספקטים הבלתי רצויים של העצמי על בן הזוג לשעבר. כתוצאה מכך האחר נחווה כלא – רלוונטי וכמסוכן, בעוד שהעצמי נתפס כהורה הטוב והבטוח. אחוזי אימה מהאבל שלהם, אנשים אלה מתדיינים בבתי משפט בזעם ובאופן חוזר ונשנה, מצב המונע את תהליך האבל הנורמטיבי אשר בסופו של דבר יאפשר להם את הפסקת המאבק. במערכות משפחתיות כאלה עלולים להתפתח סימפטומים שבאים לידי ביטוי בהתנגדות של הילד לקשר עם אחד מההורים. מדובר ברצף של התנהגויות שניתן לחלקן לשתי קטגוריות עיקריות: סינדרום התנכרות הורית חריפה וסרבנות קשר.

סינדרום ההתנכרות להורה, הגדרה – גרנדנר (1976) הגדיר התנגדות של ילד לקשר עם אחד ההורים בתהליך גירושין כסינדרום התנכרות להורה. ((Parental alienation syndrome. הוא הגדיר סינדרום זה כהפרעה ביחסים בין ההורה הלא משמורן לילד, שבא לידי ביטוי בהתנגדות ובעוינות של הילד כלפי ההורה. גרנדנר טען כי סינדרום ההתנכרות להורה מתקיים ב 90% ממקרי הגירושין.

גרנדנר חילק את התופעה לשלוש רמות: התנכרות קלה, התנכרות מתונה והתנכרות חריפה. הוא סבר שבשתי הרמות הקלה והמתונה ניתן להתערב באמצעים טיפוליים. בדרגה החריפה, הוא סבר שהתנגדות הילד היא תוצאה משולבת של הסתה של ההורה המשמורן והתנגדות הילד עצמו. לכן, התערבות טיפולית אינה מספקת ויש לשלבה עם סמכות בית המשפט כדי לאלץ את ההורה המסית לחדול, וכך לשחרר את הילד לקשר עם ההורה השני.

סינדרום התנכרות הורית חריפה, ענינו של מסמך זה, הוא רצף של התנהגויות שבהן נוקט ילד ביחסיו עם אחד מהוריו לאחר פרידה או גירושין. הרצף נע בין ביטויי ביקורת קשים כנגד ההורה ועד התנגדות לקשר איתו. המצב הקיצוני של התנגדות מוחלטת לקשר הוגדר ע"י לויטה, עציון ואחרים (1997) כסרבנות קשר.

סרבנות קשר, הגדרה – סרבנות קשר כתופעה קיבלה תשומת לב מחקרית ותאורטית מועטה למרות שתוארה כתופעה המסכנת את הילדים שהוריהם התגרשו. בספרות העוסקת בגירושין נמצאו מספר התייחסויות לדוגמה: Johnston (1988, 1997) כתבה על "ילדים המסרבים לביקורים". ברגמן וויצטום (1995) רואים את הילד המסרב לקשר עם הורה כמי "שנפשו נחטפה"

ע"י ההורה המסית. צוות עובדות סוציאליות, פקידות הסעד לחוק סדרי דין, בחרו לכנות את התופעה "סרבנות קשר". (לויטה, עציון ואחרים 1997). השם נקלט בצורה מהירה בקרב אנשי מקצוע שהביעו צמא רב לידע ומחקר.

המושג "סרבנות קשר" מתאר את התופעה כפי שבאה לידי ביטוי בתוך מצב משפחתי שבו ההורים נתונים בקונפליקט גירושין חריף ומתמשך, והילד מוצא את עצמו בעין הסערה. הילד אינו מסרב רק להסדרי הראיה ולביקורים אצל ההורה, הוא מגלה סירוב לכל קשר ומגע עם ההורה ומנתק עצמו באופן מוחלט מההורה. ההבדל בין "סרבנות" לביקורים ל"סרבנות" קשר הוא משמעותי ביותר שכן בסרבנות לקשר הילד מנתק את עצמו באופן מוחלט מהורה ומסרב לכל מגע עם ההורה. ניתוק שכזה מעמיד את בריאותו הנפשית בסיכון גבוה. השם "סרבנות קשר" מדגיש באופן בולט שמדובר בילד שהינו שותף בעל כורחו במאבק גרושין חריף בין הוריו. לא מדובר בבחירה חופשית של הילד לנתק את הקשר עם אחד ההורים אלא כפתרון דחק וכסימפטום לאינטראקציות במערכת המשפחתית.

המאפיינים הייחודיים להתנכרות הורית חריפה ולסרבנות קשר. המחקר מראה כי הן סינדרום ההתנכרות ההורית בדרגתו החמורה והן סרבנות הקשר הם חלק מתגובות של ילדים במצבים של גירושין עתירי קונפליקט. יחד עם זאת חשוב להבדיל שתי התופעות כיוון שהן שונות הן בחומרתן והן בדרכי ההתערבות ובסיכוי להגיע לשנוי.

האפיונים של כל תופעה :

ברמה הפסיכולוגית – התנכרות הורית חריפה: עמדתו של הילד כלפי ההורה המנוכר אינה חד משמעית בוטה ושלילית, אלא מלווה באמביבלנציה כלשהי. ההורה המשמורן מצידו מודע לאפשרות שלניתוק הקשר בין הילד להורה המנוכר יהיו תוצאות פסיכולוגיות שליליות אצל הילד. סרבנות קשר, עמדתו של הילד כלפי ההורה המסורב חד משמעית, בוטה ושלילית, היא אינה חושפת שום אמביבלנציה או רגשות אשם על התנהגותו ורגשותיו. הילד משתמש במנגנוני פיצול בצורה נוקשה, ומגדיר הורה אחד "כולו רע" והורה שני "כולו טוב". ההורה המשמורן מצידו מציג את ההחלטה לסרבנות הקשר כהחלטה עצמאית של הילד. הוא אינו מודע לסכנות הפסיכולוגיות שיש לסרוב זה, ואינו מודאג מהתוצאות של דחיית הילד את ההורה השני ואת משפחתו. הוא תומך באופן גלוי וסמוי בילד ובעמדתו, כאשר תמיכה זו היא ביטוי לציפייה מודעת ולא מודעת לתמיכה חד משמעית של הילד בו ובעמדותיו.

מציאות פנימית מול מציאות חיצונית – הן בהתנכרות הורית חריפה והן בסרבנות קשר המציאות הפנימית של חברי המשפחה היא מציאות מאיימת ומפחידה. מצב זה הופך את המציאות החיצונית למאיימת ומפחידה גם היא. קיים קושי להפריד בין המציאות הפנימית לחיצונית, וקושי לקבל שלכל אדם יש תפיסה שונה של המציאות. ההבדל הוא בעוצמת החרדה, ככל שהחרדה גבוהה יותר הנוקשות גוברת וההפרדה בין הפנים והחוץ קטנה.

בהתנכרות חמורה האדם מסוגל לראות ולקבל, גם אם בקושי רב, שיש מציאות נוספת ואחרת מעבר למציאות הפנימית שלו, מציאות הכוללת בין השאר את בן או בת הזוג לשעבר, וגם את הילד. במצב כזה ההורה יכול לקבל את העובדה שלילד צרכים משל עצמו השונים מצרכי ההורה ושחווית האיום מפני ההורה המנוכר שונה אצל הילד, ופחות חמורה מהחרדה של ההורה המנוכר.

בסרבנות קשר המציאות היחידה הקיימת היא המציאות הפנימית, אין יכולת לקבלה או כניסה לשום אלמנטים מהמציאות החיצונית. משמעות הדבר היא חוסר יכולת להבין ולקבל שהזולת חווה, חושב ותופס את אותו המצב בצורה שונה. כתוצאה מכך, כל אחד מההורים תופס את השני כמסוכן ואת הילד כנתון בסכנה מוחשית.

הקשר בין ההורים – התנכרות הורית חריפה וסרבנות קשר מהוות כאמור חלק מתהליך גירושין עתירי קונפליקטים. כל נושא הופך למאבק שבא לידי ביטוי ברבוי פניות למערכות טיפוליות שונות ולבתי משפט.

בהתנכרות הורית חריפה ניתן להגיע לעיתים למשא ומתן חלקי בהתערבות גורם טיפולי או שיפוטי. בסרבנות קשר הסיכוי להגיע להידברות או לפשרה כלשהי קטן ביותר.

המערכת המשפחתית – התנכרות הורית חריפה ההתנכרות אינה כוללת בהכרח את המשפחה המורחבת של ההורה המנוכר, ויתכן קשר ברמות שונות בין הילד לבין משפחת ההורה המנוכר. סרבנות קשר: הסרבנות מורחבת וכוללת גם את המשפחה המורחבת של ההורה המנוכר. הילד תופס גם את המשפחה המורחבת של ההורה המנוכר כשייכת למחנה "הרעים". רמת הנוקשות של המערכת המשפחתית.

בהתנכרות הורית חריפה המערכת המשפחתית על כל חלקיה מסוגלת למידה של גמישות. לפחות אצל אחד ההורים רמת החרדה מאפשרת שיתוף פעולה כלשהו כאשר מתערב גורם טיפולי ו/או סמכותי. למשל כאשר מוצע שימוש במרכז קשר, ההורה המשמורן יאפשר לילד מפגש עם ההורה המסורב במרכז קשר. הסכמה זו של ההורה תאפשר לילד ליצור קשר כלשהו עם ההורה המסורב.

בסרבנות קשר המערכת המשפחתית וכל אחד מחבריה מגלים נוקשות רבה. הנוקשות מייצגת מנגנון הגנה נגד החרדה העצומה בה מצויה המערכת המשפחתית כולה, וכל אחד מחבריה. במצב כזה לא יתאפשר משא ומתן ולא יימצא שום פיתרון. לדוגמא פתרון כמו מרכז קשר לא יזכה לשיתוף פעולה ובסופו של דבר יכשל.

המערכות המטפלות – בשתי התופעות, זו של התנכרות הורית חריפה וזו של סרבנות קשר, נמצא מגוון מערכות שמעורבות בטיפול במשפחה, מערכות משפטיות, מטפלות וקהילתיות. למשל, פקיד סעד, בתי משפט (מחוזים, ובימ"ש למשפחה), השירות הפסיכולוגי החינוכי, משטרה פסיכולוגים מהשירות הפרטי והציבורי, רופאים ועוד, כולם מגויסים "למאבק". כל אחד מההורים מגייס מערכות אלו ומפעילן בשרות מנגנון הפיצול. מטרתו היא להוכיח שהאחר

רע ומסוכן. כתוצאה מתהליך זה רמת האיום והסיכון לילד עולה ומתגברת באופן משמעותי. בהתנכרות הורית חריפה קיים, כאמור, סיכוי שהתערבות המערכות התומכות תתן תוצאה חיובית, בזכות הגמישות היחסית של חלק מחברי המשפחה.

בסרבנות קשר לכל המערכות המעורבות לא תהיה תרומה בעלת ערך ממשי לשנוי.

מסקנות – לויטה

ניכור הורי הוא תופעה רחבה הבאה לידי ביטוי אצל ילדים במקרי גירושין. ניכור הורי מופיע בדרגות חומרה משתנות.

מאמר זה עוסק בניכור הורי חמור ובסרבנות קשר, תופעות המאפיינות גירושין עתירי קונפליקט. אנשי המקצוע המטפלים במשפחות שבהן מופיע ניכור הורי חמור או סרבנות קשר חייבים להיות בעלי ידע והבנה מקיפה של המורכבות הרגשית, האישית והמערכתית בגירושין עתירי קונפליקט.

מורכבות זו מתבטאת ברמות שונות של חרדה של כל אחד מחברי המערכת המשפחתית. החרדה גורמת לנוקשות החוסמת את הדרך לתובנות כלשהן, להפרדה בין מציאות פנימית ומציאות חיצונית ומכאן לשינוי בדפוסי קשר בין חברי המשפחה. הקשר כולו נצבע בצבעים של מאבק וקונפליקט. ההבדל המרכזי בין ניכור הורי חמור וסרבנות קשר הוא עוצמת החרדה הבאה לידי ביטוי ברמת הנוקשות של המערכת המשפחתית ויכולת של ההורים להגיב ולקבל גם את המציאות החיצונית. בסרבנות קשר עוצמת החרדה הגבוהה מובילה לרמת נוקשות גבוהה שאינה מאפשרת שיתוף פעולה עם התערבות טיפולית והשפעת הסמכות השיפוטית נמוכה. לעומת זאת בניכור הורי חמור, עוצמת החרדה פחותה ומאפשרת שיתוף פעולה ולו חלקי עם גורמים טיפוליים ושיפוטיים.

מן האמור לעיל משתמע כי דרכי ההתערבות מחייבות שיתוף פעולה מירבי ומתמשך בין אנשי המקצוע המעורבים. תגובת המערכת המשפחתית לסמכות המשפטית עשויה לשמש ככלי לאבחנה מבדלת בין ניכור הורי חמור וסרבנות. הענות לסמכות (בית המשפט ישירות או דרך העובד הסוציאלי, פקיד הסעד לחוק סדרי דין), היא עדות למצב של ניכור הורי חמור בעוד שהענות נמוכה לסמכות תעיד על מצב של סרבנות קשר. ההנחה היא, שבניכור הורי חמור הפעלת הסמכות תהיה יעילה יותר משום שהמערכת המשפחתית מסוגלת להתייחס למציאות החיצונית בהיותה נוקשה מעט פחות. אלה הם המצבים בהם שיתוף הפעולה בין הסמכות השיפוטית ובין הסמכות הטיפולית, יכולה לבוא לידי ביטוי בכפיית הסדרי ראייה, עשויה לאפשר את חידוש הקשר בין ההורה לילד. לעומת זאת, כאשר מדובר במערכת המאופיינת בסרבנות קשר כפיית הסדרי ראייה אינה מגיעה לידי ביצוע בפועל, אלא מגבירה את הקונפליקט והמאבק ומכאן את הנזק לילדים. שיתוף הפעולה בין המערכות הטיפוליות והמשפטיות הוא קריטי. יש לנקוט בתהליכים טיפוליים בחסות הסמכות המשפטית. התהליכים כוללים "הסדרי קשר" (ולא רק הסדרי ראייה) ועיקרם יצירת ובנית קשר באמצעות מכתבים, מתנות, כתיבת יומנים, קלטות. המטרה היא לשמור על קשר לקשר, גשר המשמר סיכוי לקשר בין ההורה לילד בעתיד.

אטיולוגיה של הורה מנכר

סרבנות קשר מתפתחת כהפרעה מערכתית במשפחות המאופיינות ב"תקיעות" בשלבי הדיפרנציאציה של העצמי. אצל אנשים אלה לא התפתחה תחושת הנפרדות וביחסים בין בני המשפחה שוררת סימביוזה. ישנה תביעה לנאמנות מוחלטת ועיוורת וגילויי דיפרנציאציה ונפרדות נתפסים כבגידה ומעילה באמון ומובילים לנתק מוחלט.

במשפחות אלו חסרה ההפנמה של הגוונים השונים ביחסי קרבה וריחוק. מכאן ניתן להניח כי ההתנכרות להורה הנה רק היבט אחד הנראה לעין בתוך מכלול התפתחות רגשית שאינה תקינה.

ולרשטיין [1985] וג'קובס [1988] שדנו בתגובות הזעם והעלבון הנריסיטי של ההורה שנעזב דווחו כי במקרים אלה הילד המתנכר רגיש למצבו הרגשי של ההורה ש"ננטש", ובתוך כך הוא מנסה ככל יכולתו למנוע זעזועים ולשמור על היציבות והרווחה הנפשית של ההורה שנשאר.

קלי וג'ונסטון [2001] הדגישו את עוצמת הפרידה והגירושין עבור הילד: האובדן, הכעס והאבל, ואפילו תגובה פוסט טראומטית. לדעתן על פי רוב לאחר סיום תהליך הגירושין הילד יכיר [אמנם באי רצון] באהבתו להורה המסורב, ויש לאפשר עיבוד הכעס והאבל לפני קביעת תסמונת של ניכור הורי.

דן והדריק [1994] בניתוח רטרוספקטיבי של 16 משפחות שטופלו בשל סרבנות קשר טענו כי הניכור ההורי אינו בהכרח מעיד על פתולוגיה של הורה מנכר או של המערכת המשפחתית, אלא יש לראות בו הפרעה ספציפית באישיותם של שני ההורים וביחסים המסובכים שהתפתחו ביניהם.

הכללת יתר של משפחות שאינן עונות להגדרה

1. גיל הילד- בגילאים מסוימים זקוק הילד להורה אחד יותר מאשר להורה השני. בגיל הרך זקוק לקשר הדוק עם האם, והאב עדיין אינו נחוה כגורם חשוב בחייו. במקרה בו האב עוזב יגיב הילד בהיצמדות אל האם. כמו כן כדי לחוות בו-זמנית אהבה וגעגוע, כעס ואכזבה דרושה הבשלה רגשית המאפשרת לשאת את האמביוולנטיות [מאהל 1972, אוגדן 1989]. לעומת זאת בגיל ההתבגרות הניכור קשור יותר לתהליך ההתפתחותי שבו המתבגר חותר להגדיר את זהותו ואת מערכת הערכים שלו. בתקופה זו המתבגר אינו רגיש וסובלני אלא מחפש מודלים אידאליים להכוונה והזדהות. הורה שאינו ממלא את הציפיות יכול להיתפס כנוטש ובוגד ותגובתו של

המתבגר יכולה להיות זועמת וקיצונית. הרמן וברנט [1997] ציינו כי בהיענות בית המשפט לתביעותיהם של אבות מסורבי קשר נשכח לעיתים גילו הרך של הילד כמו גם טיב ההתקשרות אל דמות האב. קלי וג'ונסטון [2001] סברו כי החלת ההגדרה של תסמונת הניכור ההורי והאפשרות לטיפול בה מוגבלת לגילאים 7-12.

2. סגנונות הורות ואיכות היחסים בין הורים – סגנונות שונים של הורות [קפדנות ונוקשות, מזג לא נוח, העדפות וטעמים והיעדר התעניינות משותפת] עשויים גם הם להשפיע על אי רצונו של הילד לשמור על קשר עם ההורה הנזקק. במהלך השנים שקדמו לגירושין הילד חש כי ההורה אינו "מקבל" אותו או מבקר אותו. סגנון הורות שאינו מקבל את הילד הופך עם הגירושין את ההורה שעזב ל"לא רלוונטי". אם הגירושין טעוני קונפליקט הילד בוחר שלא להשקיע מאמץ ולהילחם על זכותו לקשר עם ההורה. השילוב של התגובה לגירושין והיחסים הבלתי מספקים שהתפתחו בין הילד להורה במשך הזמן עלולים להביא את הילד לסירוב הקשר עם ההורה שאינו משמורן.

3. הפרעה מרדנית ומתנגדת – המופיעה לעיתים אצל ילדים עד גיל 10 יכולה לבוא לביטוי כלפי שני ההורים או כלפי אחד מהם. כאשר הזוג בתהליכי פירוד ניתנת לעיתים להפרעה מרדנית כותרת של ניכור הורי.

4. התקשרות עם בן זוג חדש – יכולה להוות סיבה להתעוררות מחאה וכעס נגד ההורה. במקרים מסוימים מופיעה אכן תגובת הניכור זמן מה לאחר הגירושין עם הופעת בן הזוג החדש.

5. לקות במסוגלות ההורית של ההורה המסורב – על פי רוב התנגדות הילד לקשר נלמדת מניסיון מאכזב במפגשים המתקיימים לאחר הגירושין עם הורה לא יציב וחסר אחריות, או עם הורה אגוצנטרי פגוע נפשית או אישית (מזג אלים, עבריינות, קשיי פרנסה או מעבר תכופ של מקום מגורים) [כהן ופינצי 2001].

אכן, רוב המקרים המגיעים לבית המשפט ומוגדרים כניכור הורי הם שילוב של לקות במסוגלות ההורית של ההורה המסורב, תגובת הימנעות מתגוננת מצד הילד המסורב ודאגת יתר של ההורה המשמורן [דיון והנדריק 1994]. הלקות במסוגלות ההורית של ההורה המסורב מכניסה מרכיב חדש לתמונה והופכת את נושא האבחון לתהליך מסובך. מתברר כי ההורה המסית אינו בהכרח אם העסוקה בשטיפת מוח, אלא אם המודאגת מן הנזק הנפשי שעלול להיגרם לילד במפגשיו עם ההורה בעל הלקות ההורית או חסר האחריות. אבחון הורים מסוג זה מזמין מעורבות רגשית, עמדות אישיות ושיפוטיות אפשרית של המאבחן. פקיד הסעד המכין את התסקיר מנסה לאמוד את לקות ההורה המסורב לעומת ההסתה או החסימה של ההורה המנכר. מערכת ההשלכות הלחצים והסיפורים השונים של הגורמים המעורבים יוצרים מצב בלתי אפשרי.

לנוכח מגוון הסיבות לסירובם של ילדים לפגוש בהורה שאינו משמורן הציעו קלי וג'ונסטון [2001] לחזור להגדרתו של גרדנר "ניכור הורי" ולייחד אותו לאבחנה מבדלת בין התנכרות פתולוגית ובין סוגי סירוב קשר מסוג אחר. "הניכור ההורי" ייוחד לאותם מקרים [מעטים] בהם הילד שהיה קשור ואוהב מראה ביקורת בוטה או עיסוק כפייתי בשנאה ללא כל עדות לפגיעה והתאכזרות מצד ההורה המסורב.

טיפול באמצעות אכיפה – צו בית משפט

הפנייה זו מושפעת ככל הנראה מכמה רעיונות : זכותו החוקית של ההורה המסורב לקשר עם הילד והסבל הנגרם לו כאשר זכות זו נשללת ממנו, ההנחה הבסיסית של גרדנר כי קיים הורה מסית שאינו מאפשר לילד קשר עם ההורה המסורב, והורה זה לא יגמיש את עמדותיו מרצונו החופשי, הרעיון כי מאחורי הפסאדה של השנאה קיים [תמיד] ילד המשתוקק לקשר, המחשבה כי נצחון ההתנהגות המתנכרת מביא בסופו של דבר נזק לילד.

גרדנר טען כי הילד המתנכר נמצא במצב של פיצול [split] שבו האהבה והנזקקות להורה מודחקים או עברו תצורת תגובה [reaction formation] ורק הרגשות השליליים באים לידי ביטוי. ברגמן וויצטום [1995] טענו בעקבותיו כי העיסוק הכפייתי בשנאה מעיד בעצם על קיומה של אהבה ועל מציאה של דרך מסוימת לשמירה על קשר רגשי עם ההורה המסורב. גולומב [2002] הוסיפה כי אצל הילד המתנכר קיים פער בין העולם הפנימי למציאות, פער שאינו חולף אלא מונצח באמצעות ההתנכרות. משום זכותו החוקית של ההורה לקשר עם ילדו והמחשבה על נזקים רגשיים לילד ניתן צו המחייב את ההורה המשמורן לפנות לטיפול ולהביא עמו את הילד המתנכר.

תיאורים קליניים באשר לשיטות הטיפול בילד המתנכר להורה

יש מעט כאלה.

לויטה ואחרים [1997] – גישה טיפולית המתבססת על שוויוניות וקבלה של שני ההורים. מטרת הטיפול הנה להרחיב את יכולת המשפחה לשאת סוגי קשר וקרבה מגוונים יותר. בטיפול ניתן מקום שווה לשני ההורים בעת עיבוד רגשות האבל, הכעס ותחושות אפשריות של כשלון ואשמה שבעקבות הגירושין. תהליך זה מסייע להגמשת העמדות, להגברת שיתוף הפעולה ביניהם ולהפחתת ההאשמות והיריבות ביניהם אגב הדגשת טובת הילד. בעת הטיפול מבהירים להורים כי הם שותפים בקביעת תכנית ההתערבות ובכך ניטל במידה מסוימת עוקץ הטיפול בצו בית המשפט. לילד המסורב מוצע לקיים קשר עם ההורה באמצעות מכתבים או טלפונים ולהיפגש עמו בליווי איש מקצוע. עם זאת, המסר המועבר להורים הוא כי יחסי הילד וההורה המסורב הם באחריותם. המטפל הנוכח במפגשים בין הילד להורה הוא פסיכי, וכן אין זה אדם קבוע. מתברר כי סמכות בית המשפט ודווחים שוטפים הגדירו את מסגרת הטיפול וחיזקו אותו.

גל און ובן חיים הציעו שיטת טיפול קוגניטיבית-התנהגותית שאינה מכוונת להשגת תובנות או התפתחות במישור הרגשי, אלא ליצירת מפגשים בין הילד המסרב להורה המנוכר, אגב עבודה עם שני ההורים [בנפרד] והילד. מטרת העבודה עם ההורה הנחשב מנכר היא להכיר בחשיבות הקשר של הילד עם שני ההורים ולפתח תפיסה מציאותית יותר של בן הזוג. ההורה המסורב מקבל הדרכה מוחשית כיצד לשפר את הקשר עם ילדו. המטפל משתמש בסמכותו ובאסטרטגיות שונות כדי להוציא לפועל מפגשים בין הילד להורה, ובתוך כך משחרר את הילד מקונפליקט הנאמנויות בו הוא נתון. המפגשים בין הילד להורה נערכים איש מקצוע המשמש כמכוון ומורה דרך בצעדים הראשונים ובתוך כך נסוג ומאפשר להורה ולילד למצוא את דרכם ולהגיע להסדרי ראייה תקינים. בתוך כך מצופה כי התהליכים הפנימיים המוכחשים יזכו לעיבוד מחדש והפיצול או הפער בין העולם הפנימי למציאות יהיה מאוזן יותר.

שאלת האפקטיביות

האם מניפולציות מערכתיות ושינויי מצבים מחוללים שינוי נפשי פנימי אצל הילד או ההורה המטופל.

מהי מידת ההפנמה הצפויה אם הטיפול נאסף ולא נעשה מבחירה.

מדווחים לא רשמיים של אנשי המקצוע מצטיירת תמונה כי במהלך הטיפול ניתן להגיע להסדרי ראייה או לחילופין לקשר טלפוני או מכתבים.

דן והדריק [1994] במעקב אחרי 16 טיפולים מוסרים כי במעקב חזרו דפוסי הניכור הקודמים אצל מרבית המטופלים.

שתי שאלות מרכזיות נותרו :

האם ההורה המסורב נותר עם מספיק אנרגיות להמשיך ולבקש את המשך הקשר עם הילד ?

האם הילד הגיע לאוטונומיה ובשלות רגשית שיאפשרו לו המשך הקשר עם ההורה מתוך בחירתו גם אם אינו מקבל תמיכה מן ההורה המשמורן ?

נקודת המבט של התפתחות הילד

הצרכים ההתפתחותיים והאישיותיים של הילד הנובעים מעולם פנימי סובייקטיבי אינם מקבלים מענה כאשר מופעלות התערבות שמטרתה חידוש הקשר עם ההורה מסורב. מפתיע כי בשום מאמר המדבר על התערבות טיפולית אין התייחסות למצבו הנפשי של הילד. לא מתוארים אופיו, יחסי האובייקט שלו, תפקודו בהתאם לקבוצת גיל נטייתו וסגנונו, כמו גם בעיות התנהגותיות או רגשיות. אין התייחסות לילדים עם צרכים מיוחדים או לאלו הזקוקים לאבחון פסיכולוגי או פסיכיאטרי עקב בעיות כמו ירידה בלימודים, הפרעות בקשרים חברתיים, הפרעות שינה ואכילה או מצב רוח ירוד. עלולים להופיע סימפטומים נוספים הקשורים להתנכרות להורה [Herman & Bernet, 1997]. ההתמקדות היתירה באישיות ההורים והצורך הנמרץ בתיקון מערכתי אחיד מאפילים על השאלה המרכזית שהיא האפשרות להתפתחות הרגשית התקינה של הילד.

התרצות כוזבת [False Accommodation] או בחירה סובייקטיבית

על בסיס התהליך הטבעי של התהוות העצמי [Winnicott, 1965] הילד הוא הבוחר לעצמו ומתוך חוויתו הפנימית [בקצב שלו, מתוך שליטתו ועל בסיס ארגון האגו שלו] את הגירויים, דמויות ההזדהות, והאובייקטים אשר יקבלו משמעות רגשית עבורו. ההורה הוא המציג את העולם בפני הילד. באותו הקשר ניתן להסתכל על ניסיונות לייצר עבור הילד חוויות חיצוניות של רגש וקרבה. הללו יכולים במקרה הטוב להבטיח למידה, התאמה והסתגלות, אך ההפנמה והמשמעות הפנימית נקבעות ע"י הילד.

לגבי חידוש הסדרי הראייה במרכזי הקשר, קיים סיכוי שהילד הסרבן "יתרצה" ויסתגל, אך זאת כלפי חוץ ועם איכות של False Self.

השנאה כתחליף לעבודת אבל

המפגש עם השנאה הבוטה שמפגין הילד, יחד עם הכוח והשליטה שבידיו, כאשר מנגד עומד סבלו של ההורה הדחוי מעוררים מייד רצון נחרץ לתקן את אי-הצדק. ניתן להסתכל על השנאה גם כהתרחשות תוך נפשית הקשורה לייצוגי אובייקט פנימיים. ייצוגים אלו קיימים כמשאלות או פנטזיות ראשוניות והקשר של ייצוגים אלו לדמויות מציאותיות הוא רופף או מעוות [גולומב, 2002]. דווקא העובדה שהילד המתנכר אינו מסוגל לתת תשובות ענייניות לסיבת כעסו על ההורה אמורה לכוון אותנו לתחום של הפנטזיה והעולם הפנימי.

חיוניות הקשר עם שני ההורים

במצב נורמאלי שני ההורים ממלאים תפקיד חשוב בהתפתחות הילד. במצב קונפליקט אין הדבר בהכרח כך.

דן והנדריק [Dunne & Hendrick, 1994] וכן לונד [Lund, 1995] סברו כי במצבים כאלה עדיף להניח לילד, ויש להמתין עד התחזקות כוחותיו הנפשיים, אשר יוכל לבחור בעצמו את אופי הקשר עם כל אחד מהוריו.

על המערכת המשפטית והמערכת הטיפולית הפועלת מסמכותה לקבל את העובדה כי פירוד ההורים מביא עמו מידה של נזק וכאב. לא ניתן לקבוע כיום אם הפסקת הקשר עם אחד ההורים מסבה לילד נזק נפשי רב יותר מאשר קשר מתמשך רצוף קונפליקטים, סכסוכים ושיבושים. הקביעה כי טובת הילד מחייבת קשר עם שני ההורים נעשית אוטומטית.

מתיאורים קליניים ומחקרים עולה כי במצבי קונפליקט חריפים שאינם נפתרים עדיפה המשמורת אצל ההורה המסוגל להבטיח קביעות והמשכיות, אגב התחשבות בצרכים המיוחדים של הילד. [Bowlby, Lund, 1995 ; Goldstein, Freud & Solnit, 1979; Dunne & Hendrick, 1988].

המשגה חדשה לשאלת הטיפול בתסמונת הניכור ההורי

הצורך לפעול בכמה מישורים בו-זמנית – לתקן את העוול שנעשה להורה המקופח, להתמודד עם הורה מודאג או "מסית", ולדאוג להמשך התפתחותו הנפשית של הילד – הוא מורכב ויומרני מכדי לבצעו בבת אחת תחת קורת גג אחת. הטיפול המקובל אינו נותן מקום לילד כישות הקיימת בזכות עצמה.

ההחטאה בשלושה מישורים : טיפול באמצעות אכיפה, מגמתיות בהכוונה לתקינות הסדרי הראייה, אוטומטיזציה ללא מרחב להתייחס לכל מקרה לגופו. הילד המתמיד בהתנכרות להורה מראה את נזקותיו והוא זקוק לטיפול, בין אם קיים ברקע הורה מסית או לא. פירוד ההורים יוצר מצב חדש הדורש התפתחות פנימית ועיבוד רגשי. הילד צריך להתגבר ולצמוח אל המצב החדש. במצב הנוכחי הילד אינו יכול להיעזר בהוריו ולכן הישות המטפלת צריכה לחשוב איך ומה להציע לילד כדי שיוכל לעבור את התהליך הנדרש.

הדגשים :

- במשפחה בריאה הילד יכול להיעזר בהוריו להתפתחות רגשית והחלמה ממשבר. במשפחות עם ניכור הורי אין הדבר כך [בלי קשר מי האשם].
- במפגשים היזומים הילד "לומד התנהגות מתאימה" ללא ערובה להפנמה ועיבוד. יש להציע לילד קשר טיפולי ללא הכוונה לשיקום הסדרי הראייה.

- תהליכי העיבוד וההסתגלות הם פנימיים. קצב ומהלך תהליכים אלה נקבע על ידי הילד.
- התהליך יהיה שונה מילד לילד בהתאם לאישיותו. קשה להצביע על טיפול מועדף או להגדיר הצלחה.
- ההורה המסורב המחפש דרך לחידוש הקשר אמור להיות מסוגל להכיל ולקבל מגוון של רגשות קשים, או גם אדישות, אטימות וקהות רגשית מצד הילד. עליו לדעת כי תידרש ממנו השקעה ממושכת וסבלנית. יכולותיו אלה ינחו גם את בית המשפט.

בשנים האחרונות חלים שינויים בהתייחסות וההגדרות לתסמונת הניכור ההורי. יש פחות מיקוד בהורה המסית או המנוכר ויותר בהדגשת צרכיו ההתפתחותיים של הילד. קלי וג'ונסטון [Kelly & Jonston, 2001]. הציעו ניסוח מחדש של בעיית הניכור מנקודת מבט של צורכי הילד. ההגדרה מתייחסת להתפתחותו הרגשית של הילד, גילו, אישיותו, צרכיו המיוחדים, מידת הזדקקותו להורה המורחק, ועד כמה הורה זה יכול לספק את ההזדקקות.

במדינות שונות בארה"ב מופצות כיום הנחיות מדויקות לתהליך האבחון, ובהן מקום להערכת הפרופיל של הילד המתנכר, צרכיו, העדפותיו, גילו, טיב ההתקשרות [Attachment] עם כל אחד מן ההורים וכן בעיות רגשיות אחרות.